

ДОМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Косенкова Тетяна Валеріївна
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
вул. Мירוносицька, 1, Харків, 61002, Україна
e-mail: tanya-pokolodnay@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1461-7530

Мета статті полягає у дослідженні сучасних домінант соціально-економічного розвитку регіонів в умовах входження України у європейське співтовариство. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці багатьох дослідників, виявлено, що однією з ключових причин посилення регіональних диспропорцій в Україні є фрагментарність використання наявного потенціалу (природних ресурсів, людського капіталу, перспективного географічного розташування).

У ході дослідження виявлено високий рівень диспропорційності розвитку регіонів України, що призводить до порушення єдиного інтегрованого економічного простору країни. Так, частка міжрегіонального обороту у ВВП країни протягом останніх років не перевищує 25 %, а економічне зростання продовжує локалізуватись у промислових, фінансових та транспортно-транзитних центрах всередині регіонів. На цій основі формуються тренди локального ізоляціонізму, які додатково гальмують міжрегіональний обмін та поширення міжрегіонального співробітництва. Під час аналізу динаміки співвідношень мінімальних і максимальних значень показників соціально-економічного розвитку регіонів встановлено, що зменшення розміру диспропорцій відбувається за рахунок не збільшення показників слабких регіонів, а зменшення показників сильних регіонів. Крім того, висока частка міста Києва за кожним із показників відображає надмірний рівень централізації економіки.

На основі результатів аналізу у якості інструменту збалансування розвитку окремих територій запропоновано імплементацію концепції стратегії смарт-спеціалізації у вітчизняну практику господарювання, оскільки саме на її засадах можливо розблокувати регіональний потенціал для структурних і технологічних змін, а також підвищити рівень соціального залучення мешканців окремих територій за рахунок розбудови необхідної інфраструктури для якісного забезпечення їх потреб та інтересів безпосередньо за місцем проживання.

Ключові слова: регіональні диспропорції, смарт-спеціалізація, соціально-економічний розвиток регіону.

ДОМИНАНТЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Косенкова Татьяна Валериевна
соискатель высшего образования степени доктора философии
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
ул. Мירוносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина
e-mail: tanya-pokolodnay@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1461-7530

Целью статьи является исследование современных доминант социально-экономического развития регионов в условиях интеграции Украины в европейское сообщество. Проанализировав, систематизировав и обобщив научные труды многих исследователей, выявлено, что одной из ключевых причин усиления региональных диспропорций в Украине является фрагментарность использования имеющегося потенциала (природных ресурсов, человеческого капитала, перспективного географического расположения).

В ходе исследования выявлено высокий уровень диспропорции развития регионов Украины, что приводит к нарушению единого интегрированного экономического пространства страны. Так, доля межрегионального оборота в ВВП страны в течение последних лет не превышает 25 %, а экономический рост продолжает локализоваться в промышленных, финансовых и транспортно-транзитных центрах внутри регионов. На этой основе формируются тренды локального изоляционизма, которые дополнительно тормозят межрегиональный обмен и развитие межрегионального сотрудничества. При анализе динамики соотношений минимальных и максимальных значений показателей социально-экономического развития регионов установлено, что сокращение размера диспропорций происходит за счет не увеличения показателей слабых регионов, а уменьшения показателей сильных регионов. Кроме того, высокая доля города Киева по каждому из показателей характеризует чрезмерный уровень централизации экономики.

На основе результатов анализа в качестве инструмента сбалансирования развития территорий предложено имплементацию концепции стратегии смарт-специализации в отечественную практику

хозяйствования, поскольку именно на её основе возможно разблокировать региональный потенциал для структурных и технологических изменений, а также повысить уровень социальной включенности жителей отдельных территорий за счет развитие необходимой инфраструктуры для качественного обеспечения их потребностей и интересов непосредственно по месту проживания.

Ключевые слова: региональные диспропорции, смарт-специализация, социально-экономическое развитие региона.

DOMINANTS OF SOCIO-ECONOMIC REGIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

Tetiana Kosenkova
post-graduate

V.N. Karazin Kharkiv National University
1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine
e-mail: tanya-pokolodnay@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1461-7530

The purpose of the paper is to study the current dominants of socio-economic regional development in the context of Ukraine's entry into the European community. By analyzing, systematizing and summarizing the scientific work of many researchers, it has been discovered that one of the key reasons for the increase of regional disproportions in Ukraine is the fragmentation of the use of existing potential (natural resources, human capital, perspective geographic location).

The study found a high level of disproportionality in the regional development in Ukraine, which leads to a violation of the unified integrated economic space of the country. Thus, the share of interregional turnover in the GDP of the country in recent years does not exceed 25 %, and economic growth continues to be localized in industrial, financial and transport-transit centers within the regions. On this basis, trends of local isolationism are formed, which further inhibit interregional exchange and the spread of interregional cooperation. In analyzing the dynamics of the ratios of the minimum and maximum values of the indicators of socio-economic regional development, it was established that the reduction of the size of the disproportions is due to the absence of an increase in the indicators of weak regions, and a decrease in the indicators of strong regions. In addition, the high proportion of Kiev for each of the indicators reflects the excessive level of centralization of the economy.

Based on the results of the analysis, as an instrument for balancing the development of individual territories, the implementation of the concept of smart specialization strategy into the domestic business practice is proposed, since it is on its grounds that it is possible to unlock the regional potential for structural and technological changes, as well as to increase the level of social inclusion of the inhabitants of certain territories through the development of the necessary infrastructure for quality provision of their needs and interests directly at their place of residence.

Key words: Regional Disproportions, Smart Specialization, Socio-economic Regional Development.

Постановка проблеми. Гармонійний розвиток та ефективність функціонування економіки будь-якої держави неможливі без стабільного розвитку її регіонів, що є складовими єдиного економічного простору країни. Сучасному розвитку української економіки притаманне посилення соціально-економічної нерівності між регіонами, наявність просторових деформацій на регіональному та внутрішньорегіональному рівнях, значні відмінності у галузевій структурі їх економічних систем. Така ситуація обумовлює існування розірваності і фрагментарності соціально-економічного розвитку регіонів, розширення ареалів депресивності, та, як наслідок, призводить до домінування одних регіонів над іншими.

У світлі сучасних системних уявлень стає очевидним, що економіка регіону – це відносно самостійна підсистема в територіальній суспільній системі, оскільки глобалізація надає регіонам статусу стратегічних гравців світового ринку, перетворюючи їх на активних автономних суб'єктів міжнародної системи конкурентної взаємодії [1]. Саме тому пріоритетним завданням щодо підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону стає забезпечення відновлення соціальної, культурної, економічно конкурентної територіальної системи із збереженням її самоідентифікації на якісному рівні. Особливої актуальності це завдання набуває в умовах дефіциту фінансових, інвестиційних, сировинних та інших ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці просторової диференціації та асиметричності соціально-економічного розвитку регіонів приділено значну увагу як у теоретичних, так і в прикладних дослідженнях. Теоретико-методичні та практичні аспекти даної проблематики розглянуто в роботах таких зарубіжних науковців, як: А. Алчиан, Р. Барро, Т. Веблен, Р. Коуз, Д. Ромер, Кс. Сала-і-Мартін, Р. Солоу. Пошук ефективних інструментів регулювання соціально-економічного розвитку регіонів є предметом вивчення багатьох вітчизняних дослідників. Вагомий

внесок у розвинення постулатів регіональної економіки та соціально-економічного розвитку регіонів України зробили такі вітчизняні науковці: З.С. Варналій, В.М. Геєць, М.І. Долішній, Я.А. Жаліло, Е.М. Лібанова, Т.В. Пепа, С.М. Ромашко, В.Б. Родченко, М.А. Хвесик.

На думку доктора економічних наук, професора Т.В. Пепа, сучасні наявні проблеми регіональної нерівності обумовлені неефективним регулюванням процесів трансформації, неоптимальністю структурної перебудови регіональних господарських систем, які є різноплановими, але однофункціонально спрямованими у формуванні складу і структури національного економічного простору [2].

Доктор економічних наук, Заслужений економіст України Я.А. Жаліло у своїй роботі [3] зазначає, що у рамках традиційного підходу до визначення сутності диспропорцій регіонального розвитку країни робили спроби мінімізувати їх, використовуючи політику регіонального вимірювання, яка поступово збалансовувала показники якості життя мешканців регіонів, однак не змінила характер протистояння регіонів-аутсайдерів та регіонів-лідерів. Регіони-лідери, намагаючись пристосовуватись до тенденцій поширення процесів глобалізації, диктували особливості національної економічної політики та суспільно-економічні трансформації, які підвищували рівень відкритості економіки. Для регіонів-аутсайдерів такі трансформації консервували структурні проблеми та посилювали відставання за рівнем розвитку. Як наслідок, формувалися латентні конфлікти, які призвели до гальмування темпів зростання відкритості економіки.

Відповіддю на сталу неефективність політики штучного «вирівнювання результатів» при збільшенні «різниці потенціалів» регіонів стало посилення вагомості «м'яких» конкурентних переваг їх економік, які передбачають створення сприятливого середовища для використання сучасних ресурсів у регіональній економіці. Перший віце-президент Українського союзу промисловців та підприємців, засновник K.Fund В. Хмельницький переконаний, що у таких умовах Україні потрібні не тільки і не стільки гроші, скільки передові знання та досвід впровадження інноваційних технологій. Тільки це створить базис для розквіту. Найважливішою частиною соціально-економічного розвитку регіонів також є освітні проекти [4].

На користь актуальності дослідження свідчить приділення належної уваги з боку влади проблематиці соціально-економічного розвитку регіонів. Так, 6 серпня 2014 року затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року, одна з ключових цілей якої – територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток – передбачає подолання нерівномірності розвитку територій, зменшення міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, диференціації розвитку районів та міст, у частині яких (більше як 30 %) тривалий час спостерігається одночасне зниження рівня економічної активності та зменшення чисельності населення [5]. 8 лютого 2017 року ухвалено Стратегію реформування системи управління державними фінансами на 2017-2021 роки, яка встановлює необхідність взаємного узгодження стратегій розвитку регіонів та середньострокових бюджетних декларацій як способу забезпечення наявності достатньої кількості коштів для фінансування розвитку регіонів та громад, їх ефективного витрачання [6]. Крім того, на розвиток територій у 2018 році з Державного бюджету планується направити близько 37,8 млрд грн, з яких 5 млрд грн – субвенція на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій та 449,5 млн грн – на підтримку регіональної політики [7].

Однак, зміни соціально-економічної ситуації, поява нових викликів сучасності, збільшення соціальних конфліктів та напруги, зумовлюють необхідність актуалізації наукових підходів до оцінки сучасного стану та стимулювання довгострокового соціально-економічного розвитку регіонів.

У зв'язку з цим **метою статті** є визначення домінант соціально-економічного розвитку регіонів в умовах інтеграції України у європейське співтовариство.

Основні результати дослідження. Регіональна структура економіки в Україні пройшла тривалий шлях формування. Володіючи багатими природними ресурсами, у тому числі аграрним потенціалом, геостратегічним розташуванням та потужним людським капіталом, Україна досі не змогла конвертувати їх у можливості для збалансування розвитку, а фрагментарність використання цих переваг лише посилила регіональні диспропорції, процеси формування яких можна умовно розподілити на три етапи:

1. У рамках загальнонаціонального простору спеціалізацією України були «традиційні» енерго- та екологоемні галузі промисловості з незавершеним циклом виробництва, які орієнтовані на випуск низькотехнологічної продукції, які переважали в економіці України і після проголошення незалежності. При цьому вже на початку 90-х років коефіцієнт зношеності основного капіталу

перевищував 50 %, а в металургії – 60 % [8]. У загальносоюзному економічному просторі в Україні концентрувалися підприємства паливно-енергетичного комплексу, металургії, видобутку й обробки первинної сировини, продукції оборонно-промислового комплексу, для яких характерний високий рівень регіональної концентрації. У 1992 році 70 % продукції на експорт в Україні вироблялося у семи регіонах.

Орієнтованість на динамічну індустріалізацію концентрувала економічне зростання у великих містах, прискорена урбанізація гальмувала сільський розвиток [9]. Командно-адміністративна модель управління сприяла налаштованості населення на соціальний патерналізм, який став причиною навантаження економіки видатками на соціальні потреби.

2. Затяжний етап трансформаційної кризи обумовив загострення регіональних диспропорцій через «вимирання» сільського населення та прискорення процесів урбанізації, «заморожування» виробничої спеціалізації при старінні інфраструктури внаслідок відсутності належного рівня інвестування. Після двадцяти років економічних трансформацій у п'яти регіонах України (Донецькій, Луганській, Полтавській, Запорізькій, Львівській областях) понад половину промислового потенціалу становили галузі третього технологічного укладу [10]. Як наслідок, підвищилися екологічні ризики, загострилися соціальні проблеми, вирішення яких стало завданням місцевих органів влади.

3. Криза 2013-2014 років, підсилена окупацією території Криму та війною на Сході країни, призвела до появи низки локалізованих проблем: втрата території з потужним економічним потенціалом, зміна зовнішніх ринків через «торговельну війну» між Україною та Російською Федерацією, руйнування інфраструктури та житлових комплексів, необхідність переорієнтації низки регіональних економік, міграційне навантаження з боку внутрішньо переміщених осіб, загальна чисельність яких станом на 5 лютого 2018 року склала 1,49 млн осіб [11].

Під дією вказаних чинників сформувався особливий регіональний економічний «ландшафт», який визначає особливості соціально-економічного розвитку регіонів України на сучасному етапі. Проаналізувавши статистичні дані, доречно зауважити, що за результатами 2017 року для регіонів України характерні різноспрямовані тенденції розвитку економіки, поступове й нерівномірне відновлення своїх докризових позицій. Так, у 2017 році у 19 регіонах зафіксовано приріст виробництва промисловості, водночас у 6 регіонах обсяги промислової продукції продовжували зменшуватися. Найвищі значення темпів приросту промислової продукції у 2017 році зафіксовано в Одеській (12,2 %), Івано-Франківській (12,0 %) та Київській (10,3 %) областях, а найменші – у Луганській (-31,0 %), Донецькій (-10,9 %) областях та місті Києві (-4,2 %), при середньому значенні по Україні 0,4 %. При цьому доречно зазначити, що основні індустріальні регіони (Дніпропетровська, Харківська, Донецька області) нарощують обсяги постачання електроенергії, води та газу, нехтуючи розвитком галузей переробної промисловості.

Як бачимо, при однакових внутрішніх умовах та зовнішній кон'юнктурі динаміці ключових показників регіонів притаманна не лише різна інтенсивність, але й різні тренди, що обумовлює посилення конкуренції між регіонами за ресурси та ринки збуту. При цьому зростає концентрація регіональних виробників на власних інтересах і знижується мотивація для налагодження міжрегіональної співпраці.

Наступною тенденцією соціально-економічного розвитку регіонів України є посилення сировинної спеціалізації аграрного виробництва, 6,1 % приросту у якому забезпечено рослинництвом, а також тими регіонами, які постачають основний випуск аграрної продукції [3]. Найбільший приріст обсягів сільськогосподарського виробництва становив 9,7 % у Хмельницькій області, 6,6 % – у Тернопільській області, 5,7 % – у Львівській області. Максимальне скорочення зафіксовано у Полтавській (на 17,1 %), Кіровоградській (на 13,9 %) та Черкаській (на 11,9 %) областях [12]. Для регіонів, спеціалізацією яких є виробництво продукції тваринництва та переробка сировини (Черкаська, Херсонська, Полтавська, Дніпропетровська області) зафіксовані набагато менші темпи зростання. Несуттєве зростання тваринництва відбувалося лише в 6 областях. У зв'язку з цим, можемо констатувати, що аграрні виробники у регіонах більшою мірою орієнтуються на ефект масштабу, ніж на глибоку переробку.

Характерною особливістю соціально-економічного розвитку регіонів також є переорієнтація регіональних експортерів з ринків Російської Федерації (і СНД) на інші країни, передумовами для чого стало введення взаємних санкцій Україною та Російською Федерацією і реалізацією Зони вільної торгівлі з країнами європейського співтовариства. У 2017 році посилилися санкції до компаній з Російської Федерації, відбулося розширення квот на одні види аграрної продукції з боку ЄС одночасно з вичерпанням квот на інші види продукції [13].

Крім того, посилюються торговельні зв'язки регіонів Західної України з сусідніми країнами-членами ЄС (для Волинської, Закарпатської, Львівської областей частка товарообігу з ЄС перевищує значення 70 %). У той же час відбуваються зміни товарної структури експорту: зростає частка рослинної та олійно-жирової продукції; зменшується частка продукції металургії машинобудування, що є необхідним чинником для кооперації господарських комплексів різних регіонів та надання їм нових стимулів до розвитку.

Наприклад, у I кварталі 2017 року використано річну квоту щодо безмитного експорту до ЄС таких категорій товарів: крупи та борошно, мед, цукор, виноградний і яблучний сік, оброблені томати та кукурудза, повністю вибрано піврічну квоту на безмитний експорт вершкового масла, на 86 % – експорту пшениці та на 74 % – солоду і пшеничної клейковини [14]. У зв'язку з цим Європейський парламент прийняв рішення розширити експортні квоти для України для таких товарів: пшениця, кукурудза, ячмінь, овес, крупа й оброблене зерно, мед, перероблені томати, виноградний сік [15].

Така ситуація свідчить про розширення можливостей здійснення своєї діяльності для виробників аграрної продукції у регіонах України. Загалом експерти характеризують цей процес як поступове пристосування до ринків ЄС, яке передбачає утримання цінової конкуренції на європейських ринках за рахунок товарної та географічної диверсифікації експорту.

Сальдо зовнішньої торгівлі товарами за даними 2017 року має найвищі показники у Дніпропетровській (2443,8 млн дол.), Донецькій (2398,7 млн дол.) та Запорізькій (1652,7 млн дол.) областях, а найменші – в Івано-Франківській (28,2 млн дол.), Тернопільській (28,5 млн дол.) та Чернівецькій (36,6 млн дол.) областях. Приріст обсягів експорту товарів у 2017 році у порівнянні з показниками 2016 року спостерігався у всіх регіонах України, крім Луганського та Кіровоградського. Найбільший приріст зафіксовано у Хмельницькій (у 1,47 рази), Чернігівській (у 1,44 рази) та Черкаській (у 1,30 рази) областях [16].

Всередині країни також поступово формуються нові напрямки виробничо-маркетингової міжрегіональної співпраці, рівень результативності яких залежить від специфіки окремих галузей. Так, втрати несе галузь енергозабезпечення. В Україні функціонує 9 ТЕЦ, які працюють тільки на антрацитному вугіллі. На сьогоднішній день Україна споживає близько 9 млн т антрацитного вугілля (із 24,5 млн т вугілля, яке споживають ТЕС України), який видобувають лише на невідконтрольній території [17] – коксівне вугілля добувається у Донецькій області, енергетичне – у Луганській. Придбання антрацитного вугілля в інших країнах спричинить суттєве підвищення цін на продукцію супутніх виробництв. Дефіцит вугілля вже відчувається не лише у Донецькому та Луганському регіонах, а також у Дніпропетровській, Харківській, Полтавській областях [18]. Зміна джерел постачання енергоресурсів та простої у металургійному виробництві спричинюють простої на підприємствах машинобудування, торговельній, логістичній, транспортній сферах та змушують підприємства шукати нових постачальників та споживачів, змінювати ринки та профілі виробництва.

Інвестиційна активність у регіонах залежить від промислової динаміки. Лідерами за темпами приросту капітальних інвестицій у 2017 році були Херсонська, Запорізька та Донецька області, падіння продемонструвала лише Київська область.

Крім цього, помітні зрушення у структурі капіталовкладень на користь реального сектору. Наприклад, приріст обсягів будівельної продукції у 2017 році спостерігався у 21 регіоні та місті Києві, причому у Кіровоградській області на 66,5 %, у Закарпатській області – на 50,7 %, в Одеській області на 49,3 %.

За показниками приросту обсягу прямих іноземних інвестицій станом на 31 грудня 2017 року у порівнянні з аналогічним періодом 2016 року найбільші значення мали Чернігівська (78,0 %), Кіровоградська (16,0 %) та Вінницька (13,0 %) області, а найменші – Тернопільська (-6,5 %), Донецька (-2,7 %) та Миколаївська (-2,0 %) області [12].

Також спостерігається посилення викликів щодо реалізації соціального ефекту економічних перетворень у регіонах. Поступово зменшується роль індустріально-аграрних регіонів на користь переважно аграрних та переважно індустріальних [3]. У центральній частині України сформувався кластер регіонів (Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області), які поступаються більш спеціалізованим регіонам за темпами та за якістю розвитку, що призвело до стагнації ринку праці та підвищення рівня зареєстрованого безробіття.

У 2017 році рівень безробіття перевищував середній по Україні (9,4 % до економічно активного населення у віці 15-70 років) у 15 регіонах. Найвищим цей показник був у Луганській (16,4 %), Донецькій (14,5 %) та Волинській (12,5 %) областях, а найнижчим – у Харківській (5,9 %), Київській (6,3 %) областях та місті Києві.

Зростання реальної заробітної плати зафіксовано у 2017 році в усіх областях України

з найбільшими темпами у Тернопільській (29,5 %), Закарпатській (29,2 %) та Чернівецькій (29,1 %) областях. Найменшим був приріст у Донецькій області (11,2 %), місті Києві (11,3 %) та Луганській області (11,7 %).

Середній розмір заробітної плати в усіх регіонах у 2017 році був вище рівня мінімальної заробітної плати. У той же час лише в трьох з них заробітна плата перевищила середній показник по Україні: місто Київ (14035 грн), Донецька (9886 грн) та Миколаївська (8828 грн) області. Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався в Чернігівській (6656 грн), Кіровоградській (6798 грн) та Тернопільській (6828 грн) областях.

Обмеженість та незбалансованість розподілу ресурсів для розвитку регіонів є передумовою збереження високого рівня фіскальної централізації, яка характеризується дотаційністю більшості місцевих бюджетів. У період 2003-2015 років біля трьох чвертей усіх видатків фінансувалося з державного бюджету.

За даними Державної казначейської служби України, доходи місцевих бюджетів у 2017 році збільшилися на 31,0 % або на 45,3 млрд грн у порівнянні з 2016 роком, а темпи їх зростання коливалися від 17,5 % у Луганській до 58,7 % у Волинській областях. Регіони відрізнялися також і динамікою власних доходів: від 14,6 % у Луганській до 55,3 % у Львівській областях [19].

Суттєві розриви у рівнях розвитку регіонів України (табл. 1) дозволяють стверджувати про неінклюзивність існуючої моделі національної економіки. Високі рівні диференціації середньодушових показників розподілу матеріальних інвестицій та валового випуску продукції поєднуються із помірною диференціацією рівнів доходів, що свідчить про значний розрив між економічною результативністю регіонів та якістю життя їх мешканців.

Таблиця 1 – Регіональні диспропорції в Україні (за даними 2016 року)

Показник	Частка першого квінтіля (20%) регіонів, %	Співвідношення максимального та мінімального показників на 1 особу, разів*	Частка останнього квінтіля (20%) регіонів, %	Частка міста Києва, %
Валовий регіональний продукт (дані за 2015 рік)	50,8	6,2	6,9	22,5
Кількість зайнятого населення	37,3	–	11,4	8,4
Обсяги реалізованої промислової продукції	54,1	10,5	4,9	8,4
Обсяги прийнятої в експлуатацію продукції будівництва	56,5	–	4,8	23,0
Середня заробітна плата	–	1,6	–	–
Розмір особистого доходу	44,7	2,6	9,5	16,4
Обсяг експорту товарів	60,0	15,5	3,5	23,5
Обсяг імпорту товарів	65,3	17,2	2,4	41,1
Обсяг капітальних інвестицій	58,7	13,5	5,4	29,7
Обсяг прямих іноземних інвестицій	81,3	43,8	1,0	54,5

*без урахування міста Києва

Джерело: узагальнено автором на основі даних [20]

Надмірно висока частка міста Києва за кожним індикатором регіональних диспропорцій свідчить про високий рівень централізації економіки. Аналіз співвідношення мінімальних та максимальних значень показників дає підстави стверджувати, що скорочення розривів відбувається шляхом зменшення показників розвитку сильних регіонів, а не підвищення показників слабких. Економіка регіонів із вищими показниками розвитку більш вразлива до зміни соціально-економічної кон'юнктури. Така ситуація призводить до трансформації єдиного економічного простору України. Наприклад, частка міжрегіонального обороту у ВВП країни не перевищує 25 %, а економічне зростання локалізується у фінансових, транспортно-транзитних та промислових центрах всередині регіонів. У таких умовах формуються тренди локального ізоляціонізму, які гальмують міжрегіональний обмін та процеси налагодження міжрегіональної співпраці.

Враховуючи економічну інтеграцію України із загальним ринком ЄС, одним з найдієвіших інструментів збалансування розвитку окремих регіонів країн та підвищення рівня їх взаємодії є стратегія смарт-спеціалізації (рис. 1). Вона ґрунтується на підтримці розвитку унікальних видів економічної діяльності або галузей, що становлять спеціалізацію регіонів у рамках національного

економічного простору. Крім того, наявність таких стратегій є однією з умов отримання коштів на фінансування проектів зі структурних фондів ЄС.

У 2011 році для полегшення обміну досвідом та сприяння розвитку стратегій розумної спеціалізації в ЄС створено S3 Platform, на якій на сьогоднішній день зареєстровано 20 країн ЄС, 74 регіони ЄС, 6 країн, які не входять до ЄС, 18 регіонів країн, які не входять до ЄС [21], серед них 2 регіони України – Харківська та Черкаська області.

В Україні вже зроблено перші кроки на шляху до імплементації концепції стратегії смарт-спеціалізації. За дорученням першого віце-прем'єр міністра – міністра економічного розвитку і торгівлі С. Кубіва [22] Міжвідомчою координаційною групою при НАН України визначено перелік секторальних напрямків смарт-спеціалізації для України: біоекономіка та біотехнологія, здорове суспільство, ресурсні матеріали, аерокосмічні технології, енергетика та енергомашинобудування, інформаційно-комунікаційні технології. Не дивлячись на те, що такий підхід не відповідає керівним принципам розробки інноваційних стратегій для смарт-спеціалізації, його можна використати при пошуку вільних ринкових ніш на структурованому ринковому просторі у ЄС. Однак подібний підхід «ручного» вибору пріоритетів секторального розвитку може призвести до механічного виокремлення базових галузей регіонів як тих, що відповідають характеристикам смарт-спеціалізації, та консервації застарілої структури економіки регіонів України.

Досвід регіонів країн ЄС свідчить, що смарт-спеціалізація спрямована забезпечити відмову від традиційної політики державної підтримки певних видів економічної діяльності, хай навіть нових і прогресивних, на користь підтримки власне інновацій у найбільш перспективних галузях регіональної економіки.

Смарт-спеціалізація регіонів – це модель структурних змін, які призводять до диверсифікації їх економіки шляхом освоєння нових напрямів виробничої діяльності; це структурна еволюція всієї економіки регіону як кумулятивний процес, що з'єднує нинішні та майбутні сильні сторони регіональної економіки в певних видах діяльності та знань [23].

Рисунок 1 – Сутність смарт-спеціалізації [24]

На практиці застосовувати концепцію смарт-спеціалізації в Україні намагається Міністерство економічного розвитку та торгівлі при розробці Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року (далі – Стратегія), основними напрямками якої обрано просування технологій, енергоефективність, індустрію 4.0, «смарт-регулювання» промисловості та економічну децентралізацію.

За словами першого заступника міністра економічного розвитку і торгівлі М. Нефьодова, сьогодні в Україні функціонують 40 тис. промислових підприємств, які виробляють 70 % експорту товарів країни та створюють 21 % ВВП. Україна не може і не повинна виробляти все, починаючи від кастроль та закінчуючи космічними ракетами. Тому Мінекономрозвитку пропонує проводити політику смарт-спеціалізації регіонів. Уже реалізовано подібний проект в автомобілебудівельному секторі, використовуючи практику Східного Берліну. Є декілька напрямків промисловості, в яких Україна може повною мірою використовувати свій потенціал і бути конкурентною в цьому на глобальному ринку [25].

Однак Мінекономрозвитку розглядає смарт-спеціалізацію як підхід до виявлення унікальних функцій і активів кожного регіону та країни, підкреслення конкурентних переваг регіональної промисловості та як елемент політики децентралізації, при цьому ігноруючи розповсюджене у Європі

розуміння смарт-спеціалізації як інструменту розвитку не лише промисловості, а ширшого спектра галузей регіональної економіки, які мають перспективи для впровадження інновацій (у промислово розвинених регіонах це, звичайно, можуть бути промислові види економічної діяльності).

Доречно зазначити, що у самому проекті Стратегії [26] смарт-спеціалізація подається як інструмент ідентифікації регіональних особливостей розвитку промисловості України. Так, стратегічним завданням при реалізації нової промислової політики обрано забезпечення регіонального розвитку промисловості, враховуючи економічну та інноваційну спеціалізацію регіонів, а смарт-спеціалізація є одним з заходів для реалізації цього завдання.

Деякі з напрямків забезпечення регіонального розвитку промисловості у проекті Стратегії суперечать положенням концепції смарт-спеціалізації [22]. Наприклад, підтримка кластерів і розвиток співпраці між ними в промисловості, оскільки ключовою метою стратегії смарт-спеціалізації регіонів ЄС є реформування регіональних економік, враховуючи унікальні, засновані на знаннях, нові сфери діяльності, у той час як діяльність більшості кластерів спрямована на підвищення ефективності компаній, які входять до їх складу.

На думку керівника Генерального директорату Європейської комісії з питань регіональної політики та урбанізації М. Леметрома, реалізація в регіонах кластерної політики може стати бар'єром для розвитку перспективних стратегій структурних змін. Для України це може стати додатковою загрозою, оскільки імплементація кластерної політики при застарілій економічній структурі промислових регіонів перешкоджає зрушенню в бік нових перспективних для даного регіону напрямів регіональної спеціалізації, посилюючи ступінь регіональної структурної інертності та інерції регіонального розвитку [27].

Крім того, фахівці Мінекономрозвитку сутність регіональної смарт-спеціалізації звужують до поняття територіальної спеціалізації, в основі якої лежить використання принципу локалізації конкурентних переваг регіональної економіки, враховуючи елементи вбудованості промислових комплексів країни у глобальні ланцюги створення доданої вартості. Таке розуміння смарт-спеціалізації для регіонів України несе вагому загрозу позиціонування вітчизняної економіки на загальних ринках ЄС як постачальника сировинних ресурсів чи продукції з низькою доданою вартістю.

Цю думку підтверджують конкурентні переваги регіональних економік України, які виокремили фахівці Мінекономрозвитку: вигідне географічне розташування та вихід до Чорного моря, низькі логістичні витрати та достатньо розвинута логістична інфраструктура, високий мінерально-сировинний потенціал, наявність виробничих майданчиків, угоди про вільну торгівлю з ЄС, Канадою, державами ЄАВТ, СНД та освічені працівники [25]. Вони цілком не відповідають драйверам розвитку регіональних економік, які у сучасних умовах формуються на засадах смарт-спеціалізації, та посилюють подальшу консервацію економічної структури регіональної економіки, яка не відповідає вимогам часу, за рахунок зосередження на індустріальних конкурентних перевагах розвитку.

Висновки. Отже, драйверами розвитку регіонів України у короткостроковому періоді були транскордонна торгівля, транзит, сировинний експорт і традиційні галузі за рахунок ефекту масштабу. Аналізуючи показники 2017 року доречно зауважити, що відновлення економічного зростання не стало тенденцією для всіх областей, що обумовлено різною структурою економіки регіонів та різними пріоритетами співпраці з іноземними партнерами. В основі економічного зростання у масштабах країни лежить сума регіональних темпів розвитку.

Перед регіональним господарським комплексом з'являються нові перспективи розвитку, обумовлені продовженням реформування місцевого управління та передачею частини надходжень бюджетів на рівень громад, а також зміною конфігурацій взаємодії між регіонами всередині країни та появою нових партнерів на зовнішніх ринках. Це обумовлює необхідність поступової зміни структури виробництва на рівні регіонів, що відкриває перед ними нові можливості для зміни спеціалізації, формування нішевих виробництв, упровадженні інноваційних розробок.

Кожен із цих факторів формує умови для життєдіяльності регіонів на якіснішому рівні, що потребує корегування державної політики регіонального розвитку: необхідно перейти від політики вирішення поодиноких проблем до політики комплексного планування та розвитку території, тим самим забезпечуючи стабільний та ефективний розвиток регіонів.

У таких умовах вкрай актуальним завданням для України є впровадження моделі смарт-спеціалізації, що сприятиме розблокуванню потенціалу регіонів для технологічних і структурних змін, а також промисловій модернізації на інноваційних засадах. Однак, імплементація регіональної смарт-спеціалізації за умови її невизначеності як ключового інструменту нової політики

регіонального розвитку та нерозуміння її місця в контексті інноваційних, промислових, секторальних трансформацій на рівні держави обумовлює втрату сутності цього процесу, який повинен сприяти регіональним структурним змінам, використовуючи наявний базис знань для формування нових галузей економіки або нових векторів регіональної спеціалізації, заснованих на знаннях.

Смарт-спеціалізація забезпечує так звану спеціалізовану диверсифікацію за рахунок розширення можливостей економіки регіонів адаптуватися до змін мінливого ринкового середовища, тим самим сприяючи подоланню тенденцій консервації старопромислової структури економіки регіонів України, її структурної інертності, відновленню мультиплікативного ефекту від міжрегіональної співпраці.

Крім того, імплементація стратегії смарт-спеціалізації, прискорюючи процеси розвитку регіонів, сприяє підвищенню рівня соціальної включеності мешканців локальних територій за рахунок розбудова необхідної інфраструктури для якісного забезпечення їх потреб та інтересів безпосередньо за місцем проживання.

Одним з можливих джерел фінансування проектів з впровадження смарт-спеціалізації в Україні може бути Державний фонд регіонального розвитку, а також кошти секторальної підтримки ЄС. У зв'язку з цим, важливо створити передумови для цього, як через підвищення зацікавленості регіональних органів влади у проектах інноваційного спрямування, так і через формування спеціальної програми згаданого фонду для фінансування таких проектів.

Література

1. Гриценко А., Песоцька Є. Формування інформаційно-мережевої економіки // Економічна теорія. 2013. № 1. С. 5–19.
2. Пепа Т.В. Регіональні нерівності соціально-економічного розвитку та напрями їх пом'якшення і подолання // Збірник наукових праць ВНАУ. 2013. № 2(77). С. 67–81.
3. Нова регіональна політика для нової України. К. : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 76 с.
4. Модель соціально-економічного розвитку українських регіонів була представлена на Європейському бізнес-саміті. URL : <http://kfund.ua/uk/model-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-ukrayinskih-regioniv-bula-predstavlena-na-yevropejskomu-biznes-samiti/> (дата звернення: 12.04.2018).
5. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11> (дата звернення: 14.04.2018).
6. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249797370> (дата звернення: 12.04.2018).
7. 37,8 млрд грн – державна підтримка розвитку територій у 2018 році. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/8058> (дата звернення: 09.04.2018).
8. Поповкін В.А. Уроки економічної еkleктики // Віче. 1994. № 7. С. 3–17.
9. Родченко В.Б. Міські комплекси України : чинники та умови організації регулювання соціально-економічного розвитку. Донецьк, 2012. 404 с.
10. Лібанова Е.М. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів. К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 776 с.
11. Обліковано 1493057 переселенців, – Мінсоцполітики. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/oblikovano-1-493-057-pereselenciv-minsocpolitiki> (дата звернення: 20.04.2018).
12. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2017 року. URL : <http://sg.vn.ua/wp-content/uploads/2018/03/Reytingova-otsinka-za-sichen-gruden-2017-roku-prezentatsiyi-materiali.pdf> (дата звернення: 25.04.2018).
13. Право експорту до ЄС вже мають 280 підприємств // Європейська правда, 17 травня 2017 року. URL : <http://www.euointegration.com.ua/news/2017/05/17/7065820/> (дата звернення: 03.04.2018).
14. За I квартал вибрано квоти за 6 групами товарів // Український клуб аграрного бізнесу. URL : http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/za_pershii_kvartal_vibrano_kvot_po_shesti_grupakh_tovariv (дата звернення: 18.04.2018).
15. MEPs back further trade concessions to Ukraine, with exceptions. Press Releases. European Parliament, 01 June 2017. URL : <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20170529IPR76233/meps-back-further-trade-concessions-to-ukraine-with-exceptions> (дата звернення: 30.04.2018).
16. Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами у 2017 році. URL :

- <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.04.2018).
17. Зануда А. Можно ли не покупать уголь из ДНР-ЛНР? URL : <http://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-38894906> (дата звернення: 22.04.2018).
 18. Соціально-економічний розвиток регіонів України : тенденції першої половини 2017 року. URL : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/region_Ukr-d43fd.pdf (дата звернення: 20.04.2018).
 19. Доходи місцевих бюджетів за 2017 рік вирости на 31 %. URL : <https://business.ua/news/item/2332-dokhodi-mistsevikh-byudzhetiv-za-2017-rik-virosli-na-31> (дата звернення: 16.04.2018).
 20. Регіони України 2017. Частина I. К. : Державна служба статистики України, 2017. 323 с.
 21. Smart Specialisation Platform. URL : <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/s3-platform-registered-regions> (дата звернення: 26.04.2018).
 22. Снігова О. Smart-спеціалізація та stupid-реалізація. URL : https://dt.ua/economics_of_regions/smart-specializaciya-ta-stupid-realizaciya-276489_.html (дата звернення: 19.04.2018).
 23. Родченко В.Б., Прус Ю.І. Сутність інноваційного розвитку у контексті стратегії розумної спеціалізації // Менеджмент ХХІ століття : глобалізаційні виклики. Полтава : Видавництво «Сімон», 2017. С. 156–165.
 24. Грига В., Рижкова Ю. Регіональний розвиток на основі розумної спеціалізації // Стратегія розвитку. 2018. № 7. С. 30–33.
 25. Мінекономрозвитку пропонує провести в Україні смарт-спеціалізацію регіонів. URL : https://zik.ua/news/2018/03/15/minekonomrozvytku_proponuie_provesty_v_ukraini_smartspetsializaciya_1285353 (дата звернення: 18.04.2018).
 26. Про схвалення Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року : Проект розпорядження Кабінету Міністрів України. URL : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=10ef5b65-0209-4aa1-a724-49fd0877d8d6&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkrainiproSkhvalenniaStrategiiRozvitkuPromislovogoKompleksuUkrainiNaPeriodDo2025-Roku> (дата звернення: 18.04.2018).
 27. В ЄС дали високу оцінку децентралізації та розвитку регіонів України, – Мінрегіон. URL : https://dt.ua/economics_of_regions/smart-specializaciya-ta-stupid-realizaciya-276489_.html (дата звернення: 16.04.2018).

References

1. Grytsenko, A. and Pesotska, E. (2013). Formation of information and network economy [“Formuvannia informatsiino-merezhevoi ekonomiky”]. *Ekonomichna teoriia*, 1, pp. 5–19.
2. Репа, Т. (2013). Regional inequalities of social and economic development and ways of their mitigation and overcoming [“Regionalni nerivnosti sotsialno-ekonomichnogo rozvytku ta napriamy yikh pomiakshennia i podolannia”]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU*, 2(77), pp. 67–81.
3. *New regional policy for a new Ukraine* [“Nova regionalna polityka dlia novoi Ukrainy”]. Kyiv : Instytut suspilno-ekonomichnykh doslidzhen.
4. Kfund.ua. (2016). The model of social and economic development of Ukrainian regions was presented at the European Business Summit. [online] Available at: <http://kfund.ua/uk/model-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-ukrayinskih-regioniv-bula-predstavlena-na-yevropejskomu-biznes-samiti/> [Accessed 12 Apr. 2018].
5. Zakon2.rada.gov.ua. (2014). The state strategy of regional development for the period till 2020. [online] Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11> [Accessed 14 Apr. 2018].
6. Wwww.kmu.gov.ua. (2017). The strategy of reforming the public finance management system for 2017-2020. [online] Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249797370> [Accessed 12 Apr. 2018].
7. Decentralization.gov.ua. (2017). UAH 37.8 billion – state support for the development of territories in 2018. [online] Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/8058> [Accessed 9 Apr. 2018].
8. Popovkin, V. (1994). Lessons in Economic Eclecticism [“Uroky ekonomichnoi eklektyky”]. *Viche*, 7, pp. 3–17.
9. Rodchenko, V. (2012). *Urban complexes in Ukraine: factors and conditions for regulation of social and economic development* [“Miski komplekсы Ukrainy : chynnyky ta umovy organizatsii reguliuvannia sotsialno-ekonomichnogo rozvytku”]. Donetsk.

10. Libanova, E. (2014). *Socio-economic potential of sustainable development of Ukraine and its regions* [“Sotsialno-ekonomichnyi potentsial stalogo rozvytku Ukrainy ta yii regioniv”]. Kyiv : PI IEESD NAS of Ukraine.
11. Www.kmu.gov.ua. (2018). Expatriates are trained 1493057 – Minsotspolitiki. [online] Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/oblikovano-1-493-057-pereselenciv-minsocpolitiki> [Accessed 20 Apr. 2018].
12. Sg.vn.ua. (2018). Monitoring of socio-economic development of regions for January-December 2017. [online] Available at: <http://sg.vn.ua/wp-content/uploads/2018/03/Reytingova-otsinka-zasichen-gruden-2017-roku-prezentatsiyni-materiali.pdf> [Accessed 25 Apr. 2018].
13. Wwww.eurointegration.com.ua. (2017). The export right to the EU already has 280 enterprises. [online] Available at: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/05/17/7065820/> [Accessed 3 Apr. 2018].
14. Ucab.ua. (2017). Quota for the first quarter was selected for 6 groups of goods. [online] Available at: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/za_pershyy_kvartal_vibrano_kvot_po_shesti_g_rupakh_tovariv [Accessed 18 Apr. 2018].
15. Wwww.europarl.europa.eu. (2017). MEPs back further trade concessions to Ukraine, with exceptions. Press Releases. European Parliament. [online] Available at: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20170529IPR76233/meps-back-further-trade-concessions-to-ukraine-with-exceptions> [Accessed 30 Apr. 2018].
16. Wwww.ukrstat.gov.ua. (2017). Regional volumes of foreign trade in goods in 2017. [online] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [Accessed 25 Apr. 2018].
17. Zanuda, A. (2017). Is it possible to buy coal from the DNR-LNR? [online] Available at: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-38894906> [Accessed 22 Apr. 2018].
18. Wwww.niss.gov.ua (2017). Social and economic development of the regents of Ukraine: tendencies of the first half of 2017. [online] Available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/_region_Ukr-d43fd.pdf [Accessed 20 Apr. 2018].
19. Business.ua. (2017). The income of local budgets for 2017 increased by 31 %. [online] Available at: <https://business.ua/news/item/2332-dokhodi-mistsevikh-byudzhetyv-za-2017-rik-virosli-na-31> [Accessed 16 Apr. 2018].
20. *Regions of Ukraine 2017* [“Regiony Ukrainy 2017”]. Kyiv : State Statistics Service of Ukraine.
21. S3platform.jrc.ec.europa.eu. (2018). [online] Available at: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/s3platform-registered-regions> [Accessed 26 Apr. 2018].
22. Snigova, O. (2018). Smart-specialization and stupid-realization [“Smart-spetsializatsiia ta stupid-realizatsiia”]. [online] Available at: https://dt.ua/economics_of_regions/smart-specializaciya-ta-stupid-realizaciya-276489_.html [Accessed 19 Apr. 2018].
23. Rodchenko, V. and Prus, Yu. (2017). The essence of innovation development in the context of strategy of reasonable specialization [“Sutnist innovatsiinogo rozvytku u konteksti strategii rozumnoi spetsializatsii”]. *Menedzhment XXI stolittia*, pp. 156–165.
24. Gruga, V. and Ryzhkova, Yu. (2018). Regional development on the basis of reasonable specialization [“Regionalnyi rozvytok na osnovi rozumnoi spetsializatsii”]. *Strategy of development*, 7, pp. 30–33.
25. Zik.ua. (2018). The Ministry of Economic Development proposes to conduct smart specialization of regions in Ukraine. [online] Available at: https://zik.ua/news/2018/03/15/_minekonomrozvytku_proponuie_provesty_v_ukraini_smartspetsializatsiyu_1285353 [Accessed 18 Apr. 2018].
26. Wwww.me.gov.ua. (2018). On Approval of the Strategy for the Development of the Industrial Complex of Ukraine for the period up to 2025: Draft Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine. [online] Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=10ef5b65-0209-4aa1-a724-49fd0877d8d6&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkrainiproSkhvalenniaStrategiiRozvitkuPromislovogoKompleksuUkrainiNaPeriodDo2025-Roku> [Accessed 18 Apr. 2018].
27. Dt.ua. (2018). The EU gave a high profile to the decentralization and development of the regions of Ukraine – the Minregion. [online] Available at: https://dt.ua/economics_of_regions/smart-specializaciya-ta-stupid-realizaciya-276489_.html [Accessed 16 Apr. 2018].

Стаття надійшла до редакції 01.05.2018.